

TANULMÁNYOK A KÖZÉP-EURÓPAI REFORMÁCIÓRÓL

mes Barabás László maga egy személyben. Saját mikrotörténetei, családja, nagycsaládja, környezete köti a terephez, rokonsága, szomszédsága, iskolatársai képezik azt a „népi kultúrát”, amelynek vizsgálata, tanulmányozása ebből a biztos bázisból, alaptudott kibontakozni.

Kiadványaiban nagy jelentőségű *képanyag* kerül bemutatásra, amely a szöveg megőrzésén túl a kellékek bemutatásával (betlehem, maszkok, öltözetek, hangszerek) a szokás funkcionalista bemutatására alkalmas eszköz, e kérdésben továbblépés a *filmfelvételek* funkciójában történő készítése. Ez utóbbi kiemelkedő értékrendjét dr. Tari János etnográfus, operatőr-rendező ismertette *A Tűzkerék útja Szászcsávástól Göttingenig* című előadásában. A bemutatott film igazolja azt a lázas igyekezetet is, amellyel erdélyi magyar kutatóink az eltűnt, kivándorolt szászág kultúrájának, „erdélyiségének” anyagait megőrizni kívánják.

Így válik ez a pedagógiai-néprajzi publikációsor az erdélyi népszokások széles körű és a változások szakaszaival komplex bemutatásává, és ebben saját kisgyermekkor, a nagyszülők meséi képezik a szokásvilág XIX. század végi, XX. század eleji szakaszát, diákkora a XX. század közepének, a jelenkor pedig a XXI. század állapotát láttatja. Az otthonosság e formája képezi kutatói habitusának alapját. Ez az európai etnológia friss irányzataiban, mint a *bevándorlás és haza-otthon* viszonyának vizsgálatában is értékként van jelen.

A szerző szokásokat leíró szövegeiben kitűnnek *szépirói* erényei, emlékeztetve az olvasót a népi írók munkásságára, e vonása teszi a szerzőt elhivatott pedagógussá és néprajzkutatóvá.

Mindezek tükrében köszönetet mondunk Barabás Lászlónak eddigi munkásságáért és reméljük, hogy kitartása, szenvedélye az oktatás és a néprajz területén további szép eredményekre vezet majd!

Szacsvay Éva

Kónya Péter és felesége, Kónya Annamária szerkesztésében jelent meg az Eperjesen 2017 végén három egyetem (a budapesti ELTE, a prágai Károly Egyetem és az Eperjesi Egyetem) szervezésében tartott egyháztörténeti konferencia előadásait tartalmazó kötet, a reformáció 500. évfordulójára. A résztvevő csaknem 120 történész, egyháztörténész, teológus és más kutató tíz (nemcsak közép-európai) országból került ki. Közép-Kelet-Európa, az egykori Habsburg Monarchia országai reformációjának folyamatát elemzik, hét témakörben: a reformáció átfogó kérdései, teológia, személyiségek, protestantizmus, felekezetek együttélése, iskolaügy, kultúra és művészet.

A kötet csaknem 90 német, magyar, szlovák és cseh nyelven írott tanulmányt tartalmaz. A német, szlovák és cseh nyelvű tanulmányokhoz minden esetben tartozik angol és magyar nyelvű tartalmi kivonat. Ezeknek a tartalmi kivonatoknak a többsége azonban mindössze néhány sor terjedelmű, ami arra ugyan alkalmas, hogy abból az olvasó megértse, milyen témakörben íródott, viszont a tudományos kutatás eredményének kivonatos megismertetése többnyire sajnálatosan elmarad. Azaz a „*nesze semmi, fogd meg jól*” szindrómával állunk szemben.

Több esetben a magyar szerzők nem anyanyelvükön, hanem németül közölték tanulmányukat (rövid angol és magyar tartalmi kivonattal). Több esetben rejtély számunkra, mi indokolta a nyelvválasztást, mint példának okáért a XVIII. századi Debrecenben meglévő vallási ellentétek kérdése német nyelven, a téma leginkább a magyar olvasók érdeklődésére tarthatna számot...

I. Reformáció Közép-Európában

Heinz Schilling a *Luther és a reformáció 1517–2017* c. kötet nyitó tanulmányában átfogó képet adott a XVI. század elejének

világáról, mind Európáról, mind a többi földrésről, érzékeltetve, hogy Wittenberg és Luther szerepe mellett milyen más folyamatok is befolyásolták a történelem alakulását.

Csepregi Zoltán, az Evangélikus Hittudományi Egyetem professzora a magyarországi reformáció kezdő éveiről (1517–1526) adott áttekintést. Német anyanyelvűek, ill. német környezetben élők, szabad királyi városok, ill. bányavárosok lakóinak körében terjedt el a reformáció. A mohácsi csatavesztés tragédiája megingatta a védőszentjeinkbe vetett hitet, hozzájárult az „eretnek tanok” terjedéséhez.

Eva Frimmová tanulmánya a szakadár (eretnek) hatásokkal és a „szlovák humanistáknak” erre adott reakcióival foglalkozik. A tanulmány tartalmi angol és magyar kivonata szerint „1400 jelentős személyiség származott vagy tevékenykedett a mai Szlovákia területén”. A XVI–XVII. század vonatkozásában az 1920 után konstruált Szlovákia mint területi egység vizsgálata egyértelműen anakronisztikus, a térség humanistái, valamint reformációjának jelentős személyiségei németek (a bányavárosokban és a szabad királyi városokban) és magyarok voltak, nem szlovákok.

Miroslava Bodnárová szlovák nyelvű tanulmánya viszont történetileg korrekt címet kapott: (magyar fordításban) *Reformáció a felső-magyarországi szabad királyi városokban a XVI. században*. Kassa, Eperjes, Bártfa, Lőcse és Kisszeben (a XV. században megkötött pentapoliszi városszövetség tagjai) a reformáció jegyében bevezették a nemzeti nyelven folyó istentiszteletet. Minden nemzetiségnek lett a városokban saját prédikátora, temploma.

Ján B. Lášek Luther és a csehországi reformáció kapcsolatát elemezte. A huszita mozgalom és a Cseh Testvérek illegális egyházának a lutheri mozgalommal való szoros kapcsolatát mutatta be.

Vincenc Rajšp a XVI. században élt szlovén Primus Truber, a tübingeni egyetem

kancellárjának tevékenységére igyekezett ráirányítani a kutatás figyelmét.

Francesco Barbo Isztriában volt az 1560-as években a reformáció támogatója (Maja Cutic Gorup). György brandenburgi örgróf a reformáció óvatos támogatójának számított Sziléziában, Magyarországon viszont óvatosabb volt (Franz Bosbach).

Karl W. Schwarz a Luther és Melachton követői (készmárki és nagyőri iskola) között az 1546-ban kezdődött szepességi hitvitának folyamatát mutatta be.

Monika Bizoňová a XVI–XVIII. századi szepességi felekezeti viszonyok alakulását vizsgálta. A XVI–XVII. században az evangélikusok alkották a lakosság többségét, még 1700-ban is. 1731-ben viszont a rekatoлизáció eredményeként a két felekezet aránya voltaképpen kiegyenlítődt.

Barnabás Guitman a bártfai reformáció kapcsán rámutat a korábbi kutatás hiányosságaira és felhívja a figyelmet az újabban felfedezett források adataira.

Lucia Šteflová a nyitrai és trencsényi esepesség evangélikus gyülekezeteinek életét az egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapján vizsgálta.

Lévai Attila magyar nyelvű tanulmánya a komáromi református egyházmegye reformátusságának múltjával foglalkozott. Csicsó, Füss, Kolozsnéma és az elpusztult Ásványtő egyházközségei múltjának XVI–XVIII. századi történéseit foglalta össze röviden.

Libor Bernát szlovák nyelvű, viszonylag terjedelmesebb tanulmánya a reformáció Trencsén vármegyében történt elterjedésének folyamatát tekinti át. A reformációnak a nyitrai katolikus püspökség befolyásával kellett megküzdenie.

Friedrich Gottas német nyelvű tanulmánya (*Kormányzás és vallás. Reformáció a három részre szakadt Magyarországon*) a reformáció terjedését elemzi a sajátos politikai és etnikai viszonyok között (Mohácsnál a politikai és egyházi vezetés jelentős része odaveszett, két király harcolt a hatalomért,

majd következett a Habsburg hatalom és a magyar nemesség harca, amelyek befolyásolták a reformáció terjedését és eredményeit).

Marie Marečková a dél-morvaországi anabaptisták (habánok) világát és székhelyeit vizsgálta. Gerhard Hausmann a magyarországi reformáció történetét bemutató két XIX. századi egyháztörténeti mű (szerzői Georg Bauhofer és Johann Boris) elemzésére vállalkozott német nyelvű, terjedelmes tanulmányában.

Annamária Kónyová szlovák nyelvű tanulmányában a XVI. századi egyházlátogatási jegyzőkönyveket, egyházi törvényeket, zsinati határozatokat elemezte. Felhívta a figyelmet a néprajzi szempontokra, a lelkészek és hívek viszonylatára, anyagi helyzetükre, morális tényezőkre.

Mezey Barna német nyelvű tanulmányában a szegénység kérdésével, s azzal kapcsolatban a büntetések megújulásával foglalkozik. A XVI–XVII. században a protestáns egyházak tiltották a koldulást, kitiltották a koldusokat a templomokból.

II. Teológia

Ebben a tematikai egységben 11 tanulmányt találunk. Többségük elsősorban Luther életművével, hatásával foglalkozik.

Három tanulmánynak a szerzője magyar. Buzogány Dezső a helvét hitvallás erdélyi recepciójáról értekezett. 1562-ben íródott a Bullinger Henrik-féle *II. Helvét Hitvallás*, amelyet magyarul 1616 és 1965 között 25-ször adtak ki.

Nyakas Miklós a hajdúböszörményi, 1569-ben alakult Kálvin téri gyülekezet könyvtárának legrégebb könyvecskéjéről, Zwingli német nyelvű vitairatáról és munkásságáról, továbbá a lelkészi hagyatékban megőrződött legrégebb nyomtatványokról írt.

Varga J. János a török elleni háború kérdésköréről értekezett. Luther szemében 1517 után az Antikrisztus teste (Isten ostora) a török, lelke pedig a pápa. Luther azt is érezte, hogy Magyarországon a törökök szá-

mára rokonszenvesebb a reformáció, mint a katolicizmus. 1529-ben, Bécs török ostromakor tábori prédikációjában azt írta: „*aki a török ellen küzd... az ördög ellen harcol*”. 1541-ben írta utolsó nagyszabású művét: *Imára intés a törökök ellen*. Zrínyi Miklós Szigetvár ostroma előtt azt írta levelében: „*Nemcsak a magunk bűneiért, hanem az egész országnak gyalázatos tetteiért is fogunk vezekelni.*”

III. Személyiségek

A magyar nyelvű tanulmányok közül az első Dienes Dénes értekezése: *Egy XVI. századi református arisztokrata olvasási szokásai. Ecsedi Báthory István két könyve Sárospatakon*. Az 1615-ben elhunyt országbíró a református egyháznak elkötelezett híve és támogatója volt. Literátus, nagy műveltségű, olvasó ember, aki sok könyvet vásárolt is. Ezek közül kettőt került a Sárospataki Nagykönyvtár gyűjteményébe (egyiket 1944–2006 között Nyizsnij Novgorodban őrizték). Könyveibe bejegyzéseket tett, meditációkat, verseket is írt.

Gyulai Éva a sziléziai származású, 1598-ban magyar nemességet kapott Bocatius Jánosnak (1569–1621), az egykori eperjesi rektornak wittenbergi magiszteri avatásán (1596) tartott, s fűzetben kinyomtatott beszédek elemzése. A dékán beszédében a muszlim vallás és a török nép eredetét, történetét elemezte. A török veszély mibenlétéről értekezett Bocatius is. Laurentius Fabritius professzor válaszolt erre, mondanivalóját a *Bibliára* és a teológiára alapozva.

Kelényi Borbála Mathias Künisch szepesváraljai plébános „*kalandos*” életének alakulását elemezte. A XVI. század első évtizedeinek magyarországi reformációjáról (különös tekintettel a felső-magyarországi szabad királyi városokra), az 1514-es „*parasztháború*” egyes eseményeiről fontos adatokkal gazdagította a kutatást.

Oláh Róbert a Tolcsván született, életében jórészt a zempléni térséghez kötődő Miskolci Csulyak Istvánnak az előbb lu-

theránus, majd később buzgó reformátussá váló Thököly Sebestyén kismárki udvarával való kapcsolatát világította meg.

Kincses Katalin Mária német nyelvű tanulmánya a zempléni származású Szirmay András politikai pályájának tükrében elemezte a karrier és protestantizmus összefüggéseit a XVII–XVIII. század fordulójának időszakában. Csatlakozott Thököly Imréhez, majd II. Rákóczi Ferenchez, majd 1712–23 között Zemplén vármegye követe volt a pozsonyi országgyűlésen.

Nagy Dóra I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem feleségének, a mélyen vallásos Bornemissza Annának a református egyházat támogató tevékenységét (iskolák és diákok támogatása, peregrináció pártolása, könyvkiadás szponzorálása, prédikátorok kinevezése és javadalmazása, építkezések finanszírozása, hitvédelem, szegények támogatása) foglalta össze. Az I. Rákóczi György feleségének, Lorántffy Zsuzsannának udvarában nevelkedett, majd 1661–1688 között örökébe lépett nagyasszonynak sokat köszönhetnek Erdély reformátusai.

Imrich Nagy Bél Mátyás Magyarország leírása c. monumentális műve alapján ad áttekintést a Szlovákia területén történt reformációról. Az evangélikus lelkész – bizonyára azért, mert adatgyűjtését a bécsi udvar támogatta – a katolikus egyházi rendszerről sokkalta részletesebb adatokat közölt, mint a reformációról.

Janka Petőczová szlovák nyelvű tanulmánya Lőcse városának egyik legkiemelkedőbb zenésze, Friedrich Wilhelm Wagner (1815–1887) életművét tekintette át.

Mária Fedorčáková szlovák nyelvű tanulmányában arról olvashatunk, hogy a Stöckel nemzetség tagjai, s főleg Stöckel Lénárt, a bártfai iskola rektora milyen szerepet kaptak a középkori Bártfa városának tanácsában.

Jaroslav Hrdlička cseh nyelvű tanulmánya egy prágai humanista történész életművét foglalta össze. Slávka Kopčáková a pozsonyi evangélikus líceum egyik profesz-

szorának (1817–1840) pedagógiai és tudományos életművét elemezte. Libuša Franková szlovák nyelvű tanulmánya a XVII. századi szlovák író, Tobiaš Masník életművét foglalta össze.

A II. kötet témakörei a következők.

I. Protestantizmus

E témakörben hat kivétellel csak magyar szerzők írásai kerültek közlésre. G. Etényi Nóra XVII. század végi ulmi nyomtatványoknak a magyarországi vonatkozásait ismertette. Balogh Judit kimutatta, hogy az Apafi-kori Erdélyben a református székely elit hogyan kapott az addigiaknál nagyobb befolyást és hatalmat. Szabadi István német nyelvű tanulmánya a tiszántúli református egyházigazgatást és az erdélyi fejedelemségben a református dominanciát elemezte. Bárány Zsófia szintén német nyelvű tanulmánya a pápai udvar részére készült országgyűlési tudósításokat (1839/40) elemezte. Kertész Botond magyar nyelvű tanulmánya az 1859-es protestáns pátens és az evangélikus egyház autonómiájának kérdését vizsgálta. Barta János német nyelvű tanulmányában a Zemplén vármegyei református papok jövedelmeit hasonlította össze a XVIII–XIX. század fordulóján. Borsy Judit a felső-baranyai egyházmegyében a XIX. század első felében élt református lelkészek családjainak életét írta le. Nagy Imre Gábor a felvidéki evangélikusoknak Baranya megyébe történt XIX. századi bevándorlásáról értekezett. Czenthe Miklós a rendkívül gazdag forrásanyagot őrző lőcsei evangélikus levéltár történetét dolgozta fel. Zsidai Ágnes német nyelvű tanulmányában Bibó István és a protestantizmus (a protestáns etika) témakörét dolgozta fel. Somogyi Alfréd *A Szervező Bizottság kezdete és vége* c. tanulmánya a felvidéki reformátusság 1918–1951 közötti szervezeti kérdéseit taglalta. Szilágyi Péter német nyelvű tanulmánya a XX. század egyik legismertebb jogászának, Gustav Radbuchnak a jogfilozófia és a protestantizmus kapcsolatáról vallott nézeteit elemezte. Szendrei Ákosnak

szintén német nyelvű tanulmánya a bihari, Debrecen környéki és érmelléki református lelkészek társadalmi jellemzőit elemezte egy 1942-ben készült életrajzi adatbázis tükrében.

II. Felekezetek együttélése

A 8 tanulmány fele magyar szerző munkája (de közülük csak 2 magyar nyelvű), Kovács Teofil német nyelvű tanulmányában a lévai református egyház 1719–1740 közötti megszűntetésének történetét mutatta be a tanúkihallgatások tükrében. Papp Rita német nyelvű tanulmányának témája a mindennapi élet a református Debrecenben 1693–1715 között. Nagy Balázs Vince Veszprém város XVIII. század közepi felekezeti megoszlásáról adott áttekintést.

Gheorghe Gorun magyar nyelvű tanulmánya az erdélyi protestáns egyházak és a román egyház XVI–XVII. századi kapcsolatát elemezte, kimutatva, hogy nem volt semmiféle erőszakos magyar vagy szász térítés és asszimiláció! Papp Klára német nyelvű tanulmánya a XVIII. századi Debrecen vallási (katolikus–református) ellentétét vizsgálta meg. Gorun Blanka Erdély 1948–2011 közötti felekezeti viszonyainak alakulását elemezte.

III. Iskolaiügy

Az ebben a tematikai részben közölt 10 tanulmány közül 8 magyar szerző műve. Pálfi József a XVI. századi váradi iskolák és oktatás történetéről adott áttekintést a szakirodalom eredményeit kivonatolva. Szögi László a mai Szlovákia területéről az európai egyetemekre történt XVI–XVII. századi peregrinációról adott áttekintést. Etnikailag a beiratkozók fele német ajkú, negyede szláv (szlovák), magyar 22%. Kónya Péter az eperjesi evangélikus kollégium tanárainak külföldi tanulmányútjait tekintette át a XIX. század közepéig, szlovák nyelvű, de terjedelmes magyar kivonattal ellátott tanulmányában. Lukács Olga a XVII–XVIII. századi erdélyi református intézmények növeléséről értekezett. Kuj-

busné Mecsei Éva az eperjesi kollégium és a XVIII. század közepén újra települt Nyír-egyháza kapcsolatáról értekezett. Kurucz György a keszthelyi Georgikon és a magyarországi agrárszakképzés kapcsolatát vizsgálta a XVIII–XIX. század fordulóján. Ugrai János német nyelvű tanulmányában a Tiszán-inneni Református Egyházkerület református kisiskoláiról (1781–1857) értekezett. Hermán N. János a szlovákiai protestánsok 1923–1950 közötti hollandiai teológiai tanulmányairól írt.

IV. Kultúra és művészet.

A 12 tanulmányból 5 magyar szerző műve. Verók Attila német nyelvű tanulmányában az erdélyi szászok XVI–XVIII. századi könyvkultúrájáról értekezett. A korszak könyvtárai és könyvtárjai csaknem teljesen megmaradtak! Monok István szintén német nyelvű tanulmánya a magyarországi könyvgyűjtemények protestáns vonatkozásait elemezte. H. Hubert Gabriella a magyar nyelvű evangélikus énekek német és szlovák kapcsolatát taglalta. Erdélyi Gáza a reformációnak a művészetre (templomépítészet, irodalom) gyakorolt hatását elemezte. Harmati Béla László tanulmánya: *Szószekoltárok a Kárpát-medencében a türelmi rendelet után.*

Peter Benka a reformáció keretében a nép nyelvén folyó prédikációkról értekezett Bártfa város példáján. A város lakosságának elitje, többsége német anyanyelvű volt, de szlovák prédikatori funkciót is létesítettek, épült számukra templom is. Eva Agustínová az eperjesi evangélikus kollégium jelentős nagyságrendű könyvtárának művelődéstörténeti értékeiről írt.

A monumentális kiadvány feltehetően leginkább a magyarországi egyházi (főleg protestáns) könyvtárakban hozzáférhető.

(Reformáció Közép-Európában I–II. Szerk.: *Kónya Péter–Kónya Annamária*. Vydavateľstvo Prešovskej Univerzity Prešov, 2018. 610, 801 oldal)

Csorba Csaba